

TILLBAKA TILL AKROPOLIS! – slagorden lever sedan Melina Mercouri i augusti 1982 vid den internationella kulturministerkonferensen i Mexiko framförde en passionerad vädjan om återförande av Parthenonskulpturerna i British Museum. Genom Mercouristiftelsens verksamhet hålls frågan oförtrutet vid liv. En brittisk restitutionskommitté bildades 1983 på initiativ av arkitekten James Cubitt. Och i november 2005 konstituerades *The International Association for the Reunification of the Parthenon Sculptures* med australiensaren David Hill som ordförande. För närvarande har organisationen medlemmar från femton nationer. Den svenska kommittén grundades 2003 av Sture Linnér och till ordförande utsågs Krister Kumlin. Att sympatitryningar har inhämtats från en rad kända personligheter som Prins Charles, Bill Clinton, Vladimir Putin, Neil Kinnock, Lord Ponsonby, Sean Connery, Ian McKellen och Vanessa Redgrave är vackert nog. Parthenon beskrivs som en unikt verkande symbol för demokratiska ideal och framför allt som länk till ett kraftsamlande förflutet. Det som eftersträvas är en återupprättelse av en förlorad helhet.

I London bevaras nära hälften av templets 160 meter långa fris, 15 av de 92 metoperna, 17 storskaliga figurer från gavelfälten och diverse arkitektoniska detaljer. Det är fråga om en avsevärd mängd marmor som införskaffats till det stora museet i Bloomsbury i början av 1800-talet. Säljaren var Lord Elgin. Som brittisk ambassadör vid Höga Porten i Konstantinopel 1800-1803 hade han lyckats utverka ett ur rättslig synvinkel inte helt okontroversiellt tillstånd att dokumentera ruinerna på Akropolis och att ”bortföra delar av sten med inskriptioner eller figurer”. Till ambassaden hade knutits ett forskarlag, som finansierades genom Elgins egna medel. Ambitionen var att höja smaken i hemlandet. Arkitekturen, skulpturen, måleriet och formgivning i allmänhet väntade på att få sina förebilder hämtade direkt från antikens Grekland. Uppgiften blev därför att säkra avbildningar och avgjutningar. Det var aldrig tal om att demontera Parthenon eller närliggande monument.

Vid denna tid var Aten en ottomansk garnisonsort med en liten befolkning bestående av ortodoxa greker, muslimska turkar, albaner, judar, romerska katoliker och tillresta européer. Akropolis, nu ett vildvuxet citadell, stod berövat sina synliga minnen från sin långa historia. Dåtida historiekunskaper och Pausanias' klassiska resebeskrivning räckte långt när det gällde att göra sig en föreställning om den storhetstid när Parthenon uppfördes under Perikles' styre med Fidias och Iktinos som huvudorganisatörer. Elgins expedition saknade anledning att undersöka templets öden under hellenistisk och romersk tid samt vad som inträffade efter romerska imperiets fall. Det kan visserligen ha varit av intresse att Parthenon före 500-talets slut byggdes om till en grekisk-ortodox kyrka, först helgat åt den Heliga visheten och senare åt ”Vår fru av Aten”. Likaså att korstågsfararna 1204 ockuperade Aten, vilket innebar att det gamla templet blev en romerskkatolsk kyrka helgad åt Notre Dame d'Athènes, och att det förvandlades till moské efter den ottomanska invasionen 1456.

Det som emellertid kunde avläsas utan den minsta tvekan var det förödande resultatet av venetianarnas belägring 1687. På ett år åstadkoms mer förödelse i Parthenon än under hela dess historia ditintills. Templet hade förvandlats till krutupplag av turkarna och fick en direkträff av venetianskt artilleri. Taket sprängdes bort. En enorm öppning slets upp i kolon-

naderna på båda sidor. En stor del av skulpturerna bröts sönder och förstördes. Efter explosionen liknade platsen mest en fyndplats för byggmaterial. Ett nästan komplett byggnadsverk hade förvandlats till ruin, i vars mitt Elgin och hans utsända kunde skåda en mindre moské vänd mot Mecka.

Förfallet inbjöd till beslag av värdefulla rester och Parthenon angreps utan betänkligheter. Inte ens skalan uppfattades som ett hinder. Föremål grävdes fram och andra bändes loss från själva byggnaden. Lorden själv kom på besök våren 1802 och var tillfredsställd med expeditionens resultat. De turkiska befälhavarna belönades rikligt och hans medarbetare, Giovanni Battista Lusieri, gavs förnyade befogenheter. Det som börjat som en dokumentationsresa slutade med att templet demonterades i stor skala och vidarebefordrades till London.

Lord Elgin var övertygad om att hans försändelser från Aten innehöll storartade ting som skulle få stor betydelse för konstlivet i Storbritannien och Europa i övrigt. Han blev sannspådd, men för honom personligen till ett högt pris. Sedan han avgått från sin tjänst i Konstantinopel 1803 hamnade han en tid i fransk fångenskap, Lady Elgin lämnade honom och han stod på randen till konkurs till följd av de höga kostnaderna för Parthenonprojektet. Förhandlingar med engelska staten framstod som det enda möjliga alternativet. Utgången blev för Lord Elgins del ett finansiellt misslyckande.

Skulpturerna överfördes till British Museum, där ett permanent "Elginrum" byggdes upp 1832 på museets västra sida. Ett nytt galleri, donerat av Lord Duveen och ritat av John Russell Pope, färdigställdes 1938. Elgins marmor kom att få en monumental infattning i Duveens specialinredda flygel som i dag fått ökad betydelse genom sitt axiala samband med Norman Fosters magnifika *Queen Elizabeth II Great Court* invigd år 2000.

Elgins expedition till Akropolis beskrevs tidigt som ett plundringståg. Engelska ögonvittnen berättade om den hårdhänta styckningen och Lord Byron uttryckte skoningslöst sin avsky i konversation och på vers. Men det fanns starka skäl att snarare betrakta Elgins enlevering av de oskattbara skulpturerna som en räddningsaktion. William Turner hyllade honom för att han räddat stora delar av Parthenon från att drabbas av det turkiska barbariet. Sir John Cam Hobhouse beklagade Parthenons stympning, men han vidhöll att den turkiska regimen knappast utgjorde något skydd mot fornlämningarnas förfall. Vad som än kan sägas, är det uppenbart att British Museum i nära två hundra år skyddat en betydande del av ett världsarv.

Får världen verkligen uppleva den stund när Duveen Gallery i British Museum töms på sitt dyrbara innehåll? Ingenting händer. Det tycks inte hjälpa att man från grekisk sida investerar i stor skala. Vid foten av Akropolis står nu ett magnifikt museum färdigt att ta emot dyrbarheterna. Inför 2004 års Olympiad i Aten fanns den oemotståndliga tanken att i den nya byggnaden ritad av den schweiziske stjärnarkitekten Bernard Tschumi iscensätta även allt det som Lord Elgin lät lyfta bort från Athenas tempelruin under 1800-talets första år. Det nya museet saknar sannerligen inte möjligheter att med befintligt material åstadkomma en bländande berättelse om Akropolis' arkeologi. Men fortfarande återstår det bästa. Vad är det som hindrar eller försvårar ett återlämnande? Det finns flera svar. Ett utgår från konventioner och praxis för hanteringen av kulturegendom. Ett annat från ett låst förhandlingsläge.

En och annan restitution äger rum, andra har utsikter att förverkligas. I det större perspektivet avtecknar sig emellertid ett stabilt tillstånd, där internationellt dominerande institutioner förvaltar ett världsarv som sammanförts under tider utan exploateringshinder: plundring med krigets rätt, expropriation på kolonialmaktens villkor, skövling av prisgivna områden,

tillgrepp eller regelrätt gottgörelse. Det är fråga om en arkivhållning av oöverskådliga mängder föremål som enligt nu gällande förvävsregler knappast kunde ha bytt ägare. Det som i ett avlägset förflutet var lagligt kan av princip inte uppfattas som olagligt idag. Den eurocentriskt imperialistiska värld som under 1800-talet uppfann museitemplet med sina stora utrymmen reserverade för erövrade kulturskatter finns inte längre. Ur en imploderande imperialism har en ny värld uppstått som öppnar för större rörlighet, jämlikhet och för nya identiteter. Meningen är att kulturgodset helst stannar på plats, ibland bör komma på rätt plats eller under lagliga former får finnas på en fri marknad.

Kulturegendom existerar i skyddet av en viss tröghet. Det skall vara svårt att restituera utan tungt vägande skäl. Att i Melina Mercouris efterföljd argumentera för ett återlämnande av Parthenonskulpturerna blir därför krävande. Det är fråga om en revirkamp där känslor går på djupet och blir svåra att lösa upp. Kopplingar till nedärvda konflikter mellan nationalism och imperialism tydliggörs. Och i skärningspunkten befinner sig det svårhanterliga begreppet ”kulturegendom” som ytterst handlar om universellt tillgängliga värden som inte är till salu. Att dessa förstärks eller äventyras vid fabriceringen av nationalistisk propaganda är inte någon nyhet. Inte heller att en världsomspännande kulturinstitutionens omsorger om deras fortlevnad kan dölja imperialistiska maktanspråk.

Det råder inte någon tvekan om vad Melina Mercouri ville. Hon sträckte sig efter en prestigesymbol. I ett av sina tal, det som hon höll i Oxford Union 1986, såg hon sig själv och sitt folk som Perikles' ättlingar. Hon föreställde sig en obruten succession från en tid när stora tankar formades och när dessa kongenialt tog gestalt i Parthenons marmor. Lord Elgin hade förgripit sig på denna förmodade helhet, varför Mercouri förväntade sig restitution. Hennes nationalistiska budskap mildrades av den grekiska kulturministern Evangelos Venizelos som sökte en förhandlingsmässigt mer gynnsam lösning. Han talade för världsarvet och på det stympade monumentets vägnar. Men han krävde aldrig en överlåtelse av en ifrågasatt äganderätt, utan efterfrågade en deposition.

Den grekiska visionen handlar inte bara om nationell stolthet i alla sina schatteringar. Den utmanar status quo, den utmanar den traditionella museistrukturen som bygger på 17- och 1800-talsidéer om värdet av det encyklopediska museet. Saken kan föras långt. Är det överhuvudtaget möjligt att genomföra ett återställande av Parthenonskulpturerna som ett isolerat resultat av en bilateral överenskommelse utan att riskera en ”snöbollseffekt”? Man fruktar att den traditionella och under lång tid uppbyggda museistrukturen ska sprängas sönder.

För ett par år sedan undertecknade direktörerna för de ledande museinstitutionerna i Storbritannien, USA, Frankrike, Tyskland, Spanien, Italien och Holland en deklaration om det omistliga värdet av universella museer. Ordningen hotas när innehavet av föremål i de under lång tid uppbyggda samlingarna ifrågasätts med krav på återbördande som följd. Museidirektörerna medger visserligen att ställningstaganden får ske från fall till fall. Men kärnpunkten är att deras museer inte bara tjänar medborgarna i en nation utan i alla nationer. Vackert så. Likväl finns en avgörande skillnad mellan ett i vackra fraser utstyrt maktintresse och säkerställande av kulturegendomarnas tillgänglighet. Det handlar inte om en ”snöbollseffekt”, snarare om förhandlingar och god vilja. När det gäller *Elgin Marbles* tycks vägen vara lång.

Frågans emotionella laddning blev tydlig när Sir David Wilson, dåvarande direktör för British Museum, i juni 1986 intervjuades av BBC TV. ”Att slita”, sade han, ”Elgins marmor från British Museums väggar är en mycket större olycka än hotet att spränga sönder Parthenon. ... Jag anser att detta är kulturell fascism. Det är nationalism och en fara för kulturen,

en enorm fara för kulturen. Om man börjar förstöra stora intellektuella institutioner är man kulturell fascist”.

Neil MacGregor, nuvarande chef för British Museum, fortsätter värtaligt att verka för de stora institutionernas intressen vid sin plädering mot grekernas ståndpunkt. Han gör det med motiveringen att samlingarna i British Museum utgör en unikt fruktbar omgivning för Parthenonskulpturerna som ett viktigt kapitel i berättelsen om människans kulturella framsteg och civilisationens utveckling. Angående förslaget om ett långtidslån insisterar MacGregor att en utvald grupp nyckelföremål, till vilken otvivelaktigt *Elgin marbles* hör, måste finnas permanent tillgängliga för museets besökare. Att låna ut dessa föremål skulle allvarligt skada museets förmåga att fullfölja sin publika uppgift. Endast i British Museum, menar MacGregor, får man den fulla förståelsen för Parthenonskulpturens betydelse för hela världen.

Panegyriska reportage i brittisk press meddelar att British Museum under MacGregors inspirerande ledning kommit att binda samman nationerna genom en kulturell vision som sträcker sig längre än den globala dagspolitiken. Det är här man ställer de stora frågorna om vår tid med historien som åskådningsmaterial. Nyligen öppnade British Museum utställningen *Hadrian – Empire and Conflict*. Det är ett idealiskt val, vilket intygas av *The Times* (9 juli, 2008). Åtskilligt finns här att återanvända i vår tid. Hadrianus var gay, vilket inte hindrade att han kunde hålla samman sina riken – utom Palestina. Hade inte Hadrianus lyckats hålla grekerna lugna? I Grekland hade den filhelleniske kejsaren uppträtt som Kennedy århundraden senare skulle göra i Berlin. Han lyckades få grekerna att känna sig som romare och därmed som delaktiga i det stora imperieprojektet. Finns här en undertext? Ett argument för att Parthenonskulpturerna har sin rätta plats i British Museum? I alla händelser ställer artikeln i *The Times* en suggererande fråga. Är inte museets stora himmelskupa arvtagare till Pantheon i Rom, till Brunelleschi's kupol över katedralen i Florens och Orientens välvda moskéer?

Om argumenten för restitution fortfarande väsentligen är nationalistiska, så är argumenten för status quo fortfarande variationer på det gamla imperiets hävdande av sin förmyndarroll och sitt särskilda ansvar. Om verkens autenticitet förblir okränkbar är ståndpunkterna oförändliga. Lösningen att *Elgin Marbles* återförs till Aten i avgjutet skick skulle möjligen kunna innebära en kompromiss, men är troligen svårsmält. Det är den äkta varan som räknas - en bedömning som knappast ändrats sedan 1835, när British Museum erbjöd avgjutningar som svar på den dåvarande grekiska regeringens förfrågan om återställande av originalen.

Avgörandet ligger helt och hållet hos briter. En särskild lag från 1963 reglerar verksamheten vid British Museum. Museistyrelsen är förhindrad att slutgiltigt göra sig av med föremål om de inte är dubletter av andra föremål i samlingarna, eller är olämpliga att behålla och kan avvecklas utan förfång för forskare och studenter. Lagen medger att föremål kan lånas ut för tillfälliga offentliga utställningar. Föremål får inte lånas ut permanent, men lån får förnyas.

År 2005 prövades denna lagstiftning i engelsk domstol. British Museum hade visat sig vara ägare till fyra teckningar stulna av nazisterna från den tjeckiske läkaren Arthur Feldmann och förvärvade i god tro strax efter andra världskriget. Domaren Andrew Morritt konstaterade att etiskt grundade krav inte kunde upphäva ett beslut av Parlamentet. Såvida inte lagen ändras, förblir British Museum mot sin vilja förhindrat att återställa stöldgodset till Feldmanns arvingar. *Elgin Marbles* förvärvades genom parlamentsbeslut (med minsta möjliga marginal) och förvaltas därför utan etiska betänkligheter. Det krävs en politisk vilja från brittisk sida för att det grekiska restitutionskravet överhuvudtaget kan få en seriös behandling. Från tid till annan har det funnits indikationer och halva löften, men hittills råder stiltje. Frågan väntar

på en politisk lösning, medan läsningarna närmast synliggörs som en museipolitisk dagordning.

Är opinionsyttringarna inte stort mer än en distraktion? En sällskapslek av det mer upphöjda slaget? I väntan på triumftåget till Aten eller i förvissningen om att *Elgin Marbles* för alltid kommer att finnas på plats i Duveen Gallery existerar Parthenon i två skepnader. Att så är fallet saknar inte betydelse för den grekiska saken, låt vara icke utan en viss ironi. När Melina Mercouri pläderade för sina storartade ideal bortsåg hon från att Londons Parthenon under två århundraden starkt medverkat till att forma och berika bilden av ett idealiserat förflutet. Från brittisk sida försvaras enleveringen av Parthenonskulpturerna som ett tillvaratagande av ett arv från antiken - ett arv annekterat, absorberat och uppgraderat för att förstärka en framväxande kolonialmakts självbild.

I British Museum förväntas besökaren försjunka i beundran av *Elgin Marbles*. Pedagogiken finns i sidorummen. Ingenting får störa originalskulpturens verkan i det arkitektoniskt sammanhållna rummet. Gavelfälten befinner sig vid kortväggarna och frisen löper runt huvudväggarna. Arrangemanget vänder skulpturen inåt i stället för att följa templets exteriördisposition. Det var aldrig tal om rekonstruktion. Ett nytt och inverterat Parthenon utplånar minnet av sin föregångare. Allt är omvänt. En gång vände sig Parthenons skulpturer utåt och från öster trädde man in i cellan med Fidias väldiga gudinnestaty och guld och elfenben. På Akropolis råder ljus och fri luft. I London möter besökaren ett Parthenon med en annan magi. Det är ett kalkylerat möte i ett slutet rum med en konst laddad med förväntningar som formats av sentida skönandar.

Om vi äger våra egna upplevelser, har det då någon betydelse var den formella äganderätten av kulturegendomen ligger? Knappast. Det problematiska är att kampen om ägarintresset skymmer något vida mer väsentligt – rätten till enskild begrundan. I detta fall gäller mötet marmorfragment med en lång och skiftesrik historia. Det troliga är att varken restitutionsivrare eller försvarare av status quo skulle invända mot det enskilda samtalet. Tvärtom. De hanterar i själva verket illusionen av något som för länge sedan släppt sina förtöjningar. Nationella utanverk och imperialistisk annekteringsiver är i det långa loppet inte stort mer än tillfälligheter.

Föremålen befinner sig i en föränderlig värld. Deras uttillstånd har sedan länge gått förlorat. Pläderingen för återkomsten av *Elgin Marbles* som uttryck för en längtan efter en fast punkt svarar emellertid mot ett djupt känt behov. Men vad händer på vägen? Återvänder marmorn i British Museum till Aten går en lång och fruktbar passage förlorad. Dess destinationsort är det nya museet vid foten av Akropolis och där övergår önskedrömmen i en alldeles ny och främmande värld. Är det verkligen fråga om en hemkomst? Förvisso inte i form av ett restaureringsprojekt. Ett sådant är uteslutet av tekniska skäl. Allt detta fördunklar emellertid inte tanken att en återförening på plats inte kan vara annat än storslagen och i det långa loppet det enda rimliga. Det händelseförlopp som inleddes för tvåtusenfemhundra år sedan kommer att tillföras ännu en fas som låter Parthenon framstå med överraskande tydlighet i en ny tids fjärrobjectiv.